

MORTEN BRASK

HAVET I
THERESIENSTADT

POLITIKENS FORLAG

Why did they make birds so delicate and fine as those sea swallows when the ocean can be so cruel? She is kind and very beautiful. But she can be so cruel and it comes so suddenly and such birds that fly, dipping and hunting, with their small sad voices are made too delicately for the sea.

Ernest Hemingway

Fotografier

Jeg er tilbage ved havet. Alting er som jeg husker. Havet og stranden og solen og det store, sorte bjælkehus med den lange veranda; alt sammen er som jeg husker. Verandaens trappe med det smalle gelænder. Det tredje trin der knirker når man går ned til vandet. Den øverste bræmme af havslebne sten som jeg faldt på i sommeren 1924. Stenene er som jeg husker dem. Og sandet, det solvarme sand som løber fra stenbræmmen ned mod havet. Fuglene med de stive ben og de lange næb der pirker i tangen langs vandkanten. Bølgerne der skyller op over stranden, strækker sig mod fuglene, falder tilbage og forsvinder under den næste bølgefront. Det hele er som jeg husker. Jeg er tilbage ved havet fra dengang, og jeg løber lykkelig hen over sandet, springer over tangflagerne og ud i vandet med en plasken og de kolde stænk rammer min krop, og jeg løber længere og længere ud, ud over tredje revle, selv om min far har forbudt mig at gå så langt ud, og jeg lader mig falde i det kolde, salte hav. Det slutter sig om mig, begraver mig i sin kølige grønhed. Jeg tager de første svømmetag, dykker ned i det kolde vand, svømmer helt nede over sandbunden, svømmer gennem de skrånende lysstriber, svømmer til det smerter i lungerne og jeg må op efter luft. Jeg bryder gennem havets spejl hvor solen glitrer. Saltet svier i mine øjne, og jeg lukker dem og nyder luftens varme på min dryppende overkrop. Her står jeg, med lukkede øjne, og omkring mig er havet og solen og brusset fra brændingen og bølgerne som vugger mig frem og tilbage, frem og tilbage.

Da jeg vågner, er havet forsvundet. Hjulene gungrer under kreaturvognen der vugger og knirker i sit ophæng. Når vi kører over togskinnersnes

afsnit, banker tunge stød op gennem trægulvet og smælder i rygsøjlels hvirvler.

Den første morgensol falder ind gennem bræddevæggens sprækker; den glimter i luftens støvkorn som svæver i konturløse mønstre og aftegner sig på væggen som jeg læner mig op ad, i lange, lysende lameller. Den nederste lyslamel når mit ansigt; den varmer som en hånd, og øjenlågene blusser orange under lysets pres, og da jeg åbner dem, er havet forsvundet, og omkring mig er kun den lukkede vogn og solstriberne og støvet og stanken. Stanken var forsvundet i drømmen, men den kommer tilbage som et uventet, råddent vindpust. Stanken af dyr. De har ikke spulet vognen ordentligt; den ramme lugt af ko og urin og afføring sidder i gulvplankerne, den hænger i væggene, i loftet, og den blander sig med lugten fra latrinspanden i hjørnet, med emmen af sved fra 81 angste mennesker, med den metalliske, kvalmende stank af paradentose fra de gamles tandkød.

Jeg vil sætte mig op. Jeg er øm i kroppen efter en nat i akavede stillinger på det trange gulv. Mine lemmer er stive af kulden; det knækker i mine fingre da jeg strækker dem. Tungen føles opsvulmet og tør. En hovedpine dunker dybt i hjernen. Kaffe. Jeg vil give alt for en kop kaffe lige nu. Og brød. Ja! Brød. Sulten tvinger mig til at tænke på brød. Så ubetydelig, så hverdagsagtig en ting; mel og vand og gær i ovnen, tykke skiver med margarine, den sprøde lyd når kniven skærer gennem skorpen og den velsignede smag af brød. For ganske få dage siden var det så nemt. At gå ned til bageren på Købmagergade, vælge et af de mange brød og tage det med tilbage til kollegiets lyse køkken, skære en skive og spise det vidunderlige brød. Hvornår spiste jeg sidst? Det var før vi kom om bord på Warnemündefærgen, før vi forlod opsamlingslejren. Er det et døgn siden? Nej. To? Nej. Dette er rejsens tredje døgn, og vi har ikke fået noget at spise siden de kørte os til færgen i lastbilerne. Tre døgn uden at spise. Sulten var værst den første nat; jeg sov næsten ikke og tænkte på måltider jeg havde spist. Jeg tænkte på middage og fester, genkaldte mig retterne jeg havde fået, huskede tyngden af bestik i hænderne og serviet-

ten i skødet, varmen fra lysene i kandelabrene, den lette konversation hen over bordet, serveringspigerne som holdt fadene mens man, stadig talende, øste over på tallerkenen. Og spiste. Spiste til mætheden kom og man lænede sig tilbage i stolen.

Om morgenen lettede sulten, suget i maven forsvandt, som om kroppen vidste at den ikke ville få noget og gik i dvale. Men i går vendte sulten tilbage, og hen over dagen kunne jeg ikke tænke på andet end at spise, spise, spise. Jeg kiggede på de heldige der havde fået mad med og som i skjul fortærede det sidste af deres rationer, og mine sanser omformede genstande til føde; børnenes røde bolde blev æbler, en lædertaske til postejsens top, en elfenbensrunding på en spadserestok blev et æg.

De andre begynder at vågne. Et ægtepar hvisker. Et barn græder. Her er kun ganske få familier med børn, måske er her fire familier, og så den lille pige og hendes bedstefar der ligger ved siden af mig. De fleste er gamle mennesker. Her er nogle stykker på min egen alder, og der er forældrene til børnene, men de fleste her er gamle. Dem som de tog under razziaen om natten på plejehjemmet og hospitalerne. Dem der ikke havde kræfter til flugten.

De vågnende flytter på sig og river de endnu sovende med sig, knuser deres søvn med bevægelser og stemmer. Når de vågner, slår de øjnene op, forvirrede over at befinde sig her; det varer øjeblikke, så husker de hvor de er, og nedtryktheden størkner i ansigterne. En kvinde rejser sig op med vidt opspilede øjne. Jeg genkender hende. Under overfarten med færgen til Warnemünde brød hun sammen i et hysterisk anfald. Læberne mimrer som om hun hele tiden er ved at bryde i gråd, og hun flytter hovedet i hønseagtige ryk mens hun forskrækket ser på menneskene omkring sig. Hendes mand rejser sig, krammer hendes hånd og hvisker beroligende ord i hendes øre. Et stykke fra dem ligger en døende mand. Han er helt skaldet, i slutningen af tresserne. Kroppen er tynd, og alle muskler atrofieret af måneders indlæggelse, han ryster konvulsivisk, og hvert andet øjeblik bøjer han sig sammen i kraftige hosteanfald. En slimtråd siler fra mundvigen og danner en rødbrun, skummende pyt på gul-

vet. Han begyndte at ryste på Warnemündefærgen. Folk blev forskrækkede; de troede det var et epileptisk anfald, og der blev råbt: "Er der en læge til stede, er her en læge?" Da jeg er den eneste mediciner blandt os, blev det mig der undersøgte ham. Jeg kunne med det samme konstatere at det ikke var epilepsi. De konvulsiviske sammentrækninger var forårsaget af almindelig morfinabstinens. Af hans fremstammede tale forstod jeg at han har været indlagt på Rigshospitalet. De havde taget ham under razziaen. Afdelingens personale havde protesteret. Overlægen, som der gik rygter om havde forbindelser til frihedskæmperne, var kommet til og havde forklaret Gestapo at han ikke kunne tillade at patienten flyttedes; han havde endda prøvet at tale til deres fornuft og sagt at det slet ikke var nødvendigt; patienten var jo allerede døende. Det nyttede naturligvis ingenting, og nu ligger han her, rystende og nærmere den uundgåelige slutning. Overlægen havde ganske ret. Manden har metastatisk cancer i begge lunger og er ubetinget i det terminale stade. De sidste uger har lægerne givet ham morfin for at holde smerterne nede og gøre afskeden nemmere for alle. Der er intet jeg kan gøre for manden. Abstinenserne vil aftage over et par dage, og det sagde jeg til ham. Jeg sagde ikke at sandsynligheden for at han vil overleve denne rejse, er meget, meget lille.

Der lyder skingre hvin fra bremsene. De som står op, mister fodfæste og falder oven på de der sidder og ligger. Et nyt ophold begynder. Hvor mange gange har vi gjort holdt? Jeg tæller ikke længere. Ved stationer, ved sporkryds, i forstæder til tyske byer. Hver gang venten, ingen forklaring, ingen vished. Venten.

Hvor jeg dog trænger til kaffe nu. Kun kaffe kan fortrænge den forbandede hovedpine. Kaffe, netop skænket i en hvid porcelænskop, dampende, bitter, sort. Jeg er ligeglad med om det er erstatningskaffe, roe, cikorie, bare det er kaffe, i en kop så varm at den kan optø mine stive fingre og blæse smerten fra min hjerne.

Jeg sætter mig op ad væggen og prøver at strække benene ud, og tilfældigvis kommer jeg til at ramme bedstefaren i ryggen.

"Undskyld," siger jeg. Bedstefaren vender sig og ryster venligt på hovedet.

“Alt forladt, alt forladt.”

Ved siden af manden ligger den lille pige. Hun må være fire-fem år gammel, med fint, næsten hvidt hår som er bundet i en hestehale. Hele natten har bedstefaren strøget pigen over håret, måske mere for at berolige sig selv end hende. Hun vågner ved lyden fra bremserne. Hun sætter sig op og ser på mig med søvnige, blågrå øjne. På kinden sidder endnu aftryk af gulvet.

“Godmorgen,” siger jeg til pigen. Hun smiler, genert.

Vi er standset på en mark. Den sædvanlige ængstelige mumlen løber gennem vognen: “Skal vi ud her?”, “Hvorfor standser de på denne mark?”

Jeg vender mig og ser ud gennem sprækken i bræddevæggen. To soldater er steget af og står godt ti meter ude på marken i knæhøje støvler og med åbne uniformsfrakker. Den ene byder den anden en cigaret og trækker derpå selv en ud fra pakken med munden. De taler sammen; stemmerne når mig, men ordene er ikke hørlige. Røgen siver fra læberne når de taler. Deres ludende holdning og sløsedede bevægelser tyder på at der ingen overordnede er i nærheden. Dette er blot en rutinetur, en eskorte af godsvogne gennem Tyskland. Intet usædvanligt. Blot jøder fra Danmark. Hjelmenes hageremme er løsnet, helt mod reglementet, geværene er skubbet om på ryggen, og de sortglinsende løb med sigtekorn rager over deres hoveder. Cigaretterne gløder på det sidste, nye bliver tændt, frisk røg suges ind, og alt sammen på denne henkastede, ligegyldige måde. Den ene soldat ler ad noget den anden fortæller. Han bøjer sig let tilbage og ler, overgivent, og kommer selv med en morsom bemærkning, og så ler de begge, indtil den ene vender ryggen til vogntoget og lader sit vand på jorden. Jeg tænker over hvad der fik dem til at le. Hvad kan man sige som er morsomt når man står ved et godstog med kreaturvogne fulde af danske jøder på en mark i Preussen? Den urinerende soldat ser ned ad sig, bøjer sig let forover idet han stopper sin penis tilbage gennem gylpen og nikker så over til sin kammerat. De ler begge igen, denne gang mere afdæmpet og forsvinder fra mit synsfelt. Minutter senere sætter lokomotivet ind, det kraftige ryk glider ned gennem vognstammen, og igen falder de svagelige og vælter andre omkuld.

Forbi er dette ophold på vores rejse mod ingen-ved-hvor, og der falder ro over passagererne. Selv om ingen ved noget, selv om alle gør deres nervøse tanker om destinationen, er det befriende atter at være i bevægelse. Stilstanden er forfærdelig; i stilstanden standser tiden. Når vi kører, er vi urørlige. Toget fortsætter gennem et kuperet landskab af frysende efterårsmarker. Enkelte steder står små klynger strå tilbage; en bondes dovenskab, fordybelse i jorden og tilfældigheder har sparet stråene for leens klinge under sensommerens høst.

“Kan du gætte hvad jeg har i min taske?”

Jeg ved ikke det er mig hun taler til, før hun forsigtigt rører mit ærme. Jeg ser ned på den lille pige.

“I din taske?” spørger jeg, fraværende, i mine egne tanker.

“Ja, kan du gætte hvad jeg har i den?”

Bedstefaren bryder ind.

“Lad være med at forstyrre folk, Ingelise.”

Han ser undskyldende på mig.

“Det gør ingenting.”

Pigen trækker en lille, rød taske af pap op på skødet. Der er forventning i de blågrå øjne.

“Det er svært ... lad mig se ... Du har en elefant i din taske?”

Pigen begynder at grine.

“Neeej! En elefant? Man kan da ikke have en elefant i en taske! Hvordan skulle den komme ned i min taske, måske?”

“Det kan jeg godt se ... så har du en politibetjent i din taske?”

Pigen griner igen og ser op på sin bedstefar. Han aer hende over håret og smiler til hende.

“Vil du se hvad jeg har i tasken?”

“Ja, vis mig det.”

Hun åbner tasken og trækker en lille dukke frem.

“Det er frøken Katinka.”

“Det er en glæde at møde Dem, frøken Katinka,” siger jeg til dukken.

Hun løfter dukken op foran sig og ændrer sin stemme.

“Goddag, hr. ...? Hvad hedder du?”

“Jeg hedder Daniel.”

“Goddag, hr. Daniel.”

Pigen lægger dukken i skødet som et spædbarn der skal skiftes.

“Frøken Katinka er min bedste ven.”

Hendes blik falder på min taske på gulvet.

“Hvad har du i *din* taske?”

Jeg løfter tasken op, åbner den. Øverst ligger et eksemplar af *Medicinsk kompendium*.

“Har du ikke andet end en bog?”

“Jeg har lidt tøj og nogle breve, og det her ...”

Jeg tager det gamle fotoalbum frem. I de febrilske minutter jeg var i min lejlighed for at pakke til flugten, var fotoalbummet det eneste vigtige jeg kunne komme i tanke om at tage med til Sverige.

“Fotografier!” siger pigen begejstret.

Albummets omslag er af imiteret læder, men de mange år hvor det er blevet taget ud og ind af bogreoler, har slidt så meget på omslaget at det flere steder er sprækket. De sorte kartonsider hvor fotografierne er klistret op, er mørmede i kanterne.

“Vil du se nogle af billederne?”

Pigen nikker.

Jeg åbner albummet. På den første side er der et daguerreotypi af en dame med en stor pels. Hun har et hvidt klæde om håret, som det var moderne i slutningen af forrige århundrede. Der står et navn skrevet med sirlige bogstaver under billedet.

“En fin dame,” siger pigen. “Hvad hedder hun?”

“Nelly Helene,” svarer jeg. “Det er min bedstemor, men jeg kendte hende ikke. Hun døde mange år før jeg blev født.”

Jeg bladrer forbi de første sider for at finde frem til billeder som jeg tror vil interessere pigen. Jeg standser ved en række fotografier taget på en familieskovtur.

“De billeder her er fra Silkeborgsøerne hvor min mors familie kommer fra. De er fra jeg var omkring på din alder, eller nok lidt yngre.”

“Er det din mor?”

Hun peger på et billede af en kvinde i starten af tyverne. Hun sidder i en robåd og ser op mod fotografen. Kvinden er iført en stor hat med et bånd der er bundet i en sløjfe under hagen. Hendes træk er sarte, gennemsigtige og let udviskede i det kraftige sollys. I hendes skød ligger en lille tynd bog, titlen kan ikke skelnes i fotografiets raster. Hun ler mens hun forsøger at holde balancen mellem tæpper og madkurve. Man skelner akkurat hendes øjne under hatten; leende, glade, øjne der vækker lyst til at le med, men der er noget i ansigtstrækkene, en krusning ved munden, en fold ved det ene øje der afslører denne intense skrøbelighed; en sårbarhed der uden varsel kan forvandle latteren til sorg; som en ganske tynd skal der kan bryde ved en pludselig lyd eller en uventet skygge fra skyer der passerer sommersolen.

“Ja, det er min mor.”

“Hun er meget smuk.”

Jeg peger på et billede, klistret ind på siden overfor.

“Det her er så min far, og dét er mig som helt lille.”

På billedet sidder min far iført lange bukser, skjorte og vest. Han har en avis bredt ud foran sig. Udtrykket er alvorligt, koncentreret, fjernt. Ved siden af ham står min mor og kigger ud over søen hvor en båd glider forbi. Mellem min fars knæ sidder en lille dreng. Det er mig. Jeg sidder nøgen i græsset og graver i jorden med en pind. Jeg ler mod kameraet så hele det lille barneansigt forvrides i en lykkelig grimasse.

Jeg bladrer videre gennem albummet. Ansigter, situationer, landskaber, skolebilleder; koncentreret lys på matte flader, øjeblikke fanget på papir.

“Hvor er din mor og far? Er de her i toget?”

“Nej, mine forældre er her ikke mere.”

“Er de døde?”

“Ja, de er døde.”

Pigen krammer dukken ind til sig.

“Min mor og far er ikke døde. De er i Sverige. Er de ikke også, bedstefar?”

Manden kigger på mig. Han lader hånden løbe ned over pigens hår der netop nu rammes af solen og lyser hvidt i kreaturvognens mørke.

“Jo, Ingelise,” siger bedstefaren, “mor og far er i Sverige. De venter på os til vi kommer tilbage.”

En aften for fire år siden ringede kollegiets telefon. Telefonen var placeret ude på gangen, og reglen var at den der hørte den ringe, skulle tage den og finde personen der blev spurgt efter. Jeg havde været til forelæsning hele formiddagen, og indtil det blev aften havde jeg haft vagt på Frederiksberg Hospital. Jeg var træt, alt for træt til at rejse mig fra sengen hvor jeg havde ligget siden jeg kom hjem. Jeg blev liggende og håbede at nogen tog telefonen. Der var ingen døre der åbnedes. Ingen trin ude på gangen. Ingen tog telefonen. Den kimede fire gange, og det forekom mig at den skingre lyd steg i styrke for hver gang den kimede. Femte ring. Sjette ring. Hvem var det dog der var så emsig at blive ved med at ringe? Syvende. Ottende. Ni gange kimede den, før den opringende endelig lagde på og klokken på telefonapparatet klingede af og stilheden bredte sig i kollegiet. Jeg følte et øjeblik dårlig samvittighed, men skød det til side. Hvorfor skulle det have været vigtigt? Det var sandsynligvis blot til Meldgaard i værelset over for mit. Hans familie ringede så ofte ved denne tid.

Jeg blev liggende og kiggede op i loftet over sengen. Den grønne maling var krakeleret, og en revne løb fra et hjørne hen over loftet i en zigzagformet linje. Et sted, lige over min seng, løb den ind i en anden revne. De to revner krydsede hinandens løb flere steder og fulgte derpå hinanden et stykke. Så standsede den anden revne abrupt mens den første fortsatte til den modsatte væg. Med lidt god vilje kunne revnerne minde om et luftfoto af to floders forgreninger i et junglelandskab. Jeg lå og fulgte de to floders forløb og forsøgte at se sammenhænge og mønstre i deres færden. To forløb fra hver sin ende der delte en meter på loftets flade indtil den ene flod døde ud og den anden fortsatte sin ensomme kurs gennem junglen i loftet. Jeg var så optaget af at kigge op i loftet at jeg ikke lagde mærke til at telefonen var begyndt at ringe igen. Nu blev

der åbnet en dør derude; nogen måtte være kommet hjem uden at jeg havde hørt det. Nogen gik hen over løberen i gangen og tog røret. Mumlén. Trin hen over løberen; de kom denne vej, de nærmede sig mit værelse. Jeg håbede at de ville fortsætte videre ned ad gangen, men der blev banket hårdt mod min dør.

“Faigel! Telefon!” Det var Meldgaards stemme.

“Tak, Meldgaard.”

“Det er en ung dame!”

Der var drilleri i hans stemme. Vi drillede ofte hinanden.

“Hvem er det?”

“Ja, det ved jeg sørme ikke, Faigel. Jeg kan da ikke holde regnskab med alle Deres beundrerinder.”

“Hvad drejer det sig om?”

“Det spurgte jeg da virkelig ikke om. Men jeg vil da foreslå at De selv taler med den unge dame.”

Meldgaard fjernede sig, og jeg hørte hans dør blive lukket. Jeg så på uret. Den var ti. Hvem ville ringe til mig så sent om aftenen? Og en ung dame? Det var efterhånden længe siden jeg havde haft noget der bare mindede om en affære med en pige. Med et suk rejste jeg mig og gik ud af værelset.

Røret lå ved siden af telefonen på det lille bord for enden af gangen.

“Det er Daniel Faigel.”

Ingen sagde noget. Fra ørestykkets munding lød en sivende elektronisk knitren. Jeg pressede røret mod øret og hørte svagt lyden af en kvinde der græd.

“Hallo, hvem taler jeg med?” sagde jeg.

Der lød en skramlen, som om røret nu blev samlet op.

“Hr. Faigel?” sagde kvinden, snøftende.

“Ja?”

“Hr. Faigel, det er Louise. Louise Hansen.”

Jeg kunne ikke komme i tanker om at jeg kendte nogen med det navn.

“Deres fars hushjælp.”